

Tadeusz SZULC*

 <https://orcid.org/0000-0002-1943-5122>

PRAKTYKA INDYGENACYJNA W SZLACHECKIEJ RZECZYPOSPOLITEJ W ŚWIETLE KONSTYTUCJI SEJMOWYCH I INSTRUKCJI SEJMIKOWYCH W LATACH 1588–1793

Abstrakt

Przedmiot badań: Przedmiotem badań jest instytucja indygenatu w szlacheckiej Rzeczypospolitej. Nadanie przez monarchę indygenatu obcemu szlachcicowi było równoznaczne z uzyskaniem szlacheckiego obywatelstwa. Przysługiwał osobie, która go uzyskała, ale też jej potomstwu. Indygenowani nie podlegali ograniczeniom tak jak osoby nobilitowane. Wyróżniamy dwa rodzaje indygenatu: a) za zasługi wojskowe, cywilne; b) honorowy, o nadaniu którego decydowały względy polityczne. Indygenat otrzymało ok. 404 osób, co stanowi od 0,089 do 0,073% ogółu szlachty, przy szacowanej liczbie tego stanu 450 000 a 550 000 osób. Liczba ta nie mogła mieć większego wpływu na społeczność szlachecką. Instytucja przyciągała uwagę szlachty, która była żywo zainteresowana tym, kto aspiruje do obywatelstwa szlacheckiego. Elitarność stanowa szlachty, jej status oddziaływał na obcą szlachtę, która podejmowała starania, by wejść w jej szeregi.

Cel badawczy: Instytucja indygenatu nie doczekała się całościowego opracowania w literaturze. Przeważają badania o charakterze prozograficznym. Problemy takie jak: a) kształtowanie się procedury nabywania indygenatu; b) charakter monarszej prerogatywy rozdawniczej w okresie elekcyjnym nie zostały dotychczas opracowane.

Metoda badawcza: Indygenat nie był instytucją normowaną przez jeden akt prawny. W związku z tym, aby przedstawić tę instytucję, posłużyliśmy się analizą przepisów konstytucji sejmowych i instrukcji sejmikowych okresu lat 1573–1793 metodą formalno-dogmatyczną.

Wnioski: Wyniki badań ukazują, żeby otrzymać indygenat w Rzeczypospolitej, musiała być dotrzymana określona procedura, zaś zainteresowany musiał spełnić określone warunki formalne i materialne. Osobie, której nadano indygenat i spełniła ona wymagania, kancelaria królewska wydawała dyplom poświadczający indygenację. Z prerogatywy monarszej nadanie stało się aktem dokonywanym pod kontrolą sejmów i sejmików.

Słowa kluczowe: zalecenie do indygenatu, wymogi ważności indygenatu, procedura indygenacyjna.

---

* Dr hab., prof. UŁ, Uniwersytet Łódzki, Wydział Prawa i Administracji, Katedra Badań nad Rozwojem Państwa i Prawa, Zakład Badań nad Rozwojem Ustrojów Państwowych; e-mail: tzulc@wpia.uni.lodz.pl

1. Wprowadzenie

Instytucja szlacheckiego indygenatu w Rzeczypospolitej Obojga Narodów nie doczekała się dotychczas monograficznego opracowania¹.

Celem artykułu jest ustalenie procedury przy królewskim rozdawnictwie indygenatów i zbadanie, czy monarsza prerogatywa rozdawnicza zachowała swój dotychczasowy charakter także w okresie elekcyjnym.

Ramy czasowe wytyczają pierwsza i ostatnia konstytucje traktujące o indygenacie, zamieszczone w *Volumina Constitutionum* i *Volumina Legum*². Podstawę źródłową artykułu stanowią konstytucje sejmowe³ i wydane drukiem instrukcje sejmikowe⁴.

¹ O genezie instytucji pisali **S. Grodziski** (*Obywatelstwo w szlacheckiej Rzeczypospolitej*, UJ, Kraków 1963), **J. Szymański** (*Indygenat czy nobilitacja*, Acta Universitatis Nicolai Copernici, Historia 1992/26 (240), s. 191–198). O indygenacie XVI w., bez wnikania w kwestie procedury, pisali **J. Michta** (*Nobilitacje i indygenaty w szlacheckiej Rzeczypospolitej*, Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska, Sectio F, Historia 1990/45, s. 355–363), XVII w. **E. Juśko** (*Nobilitacje i indygenaty jako droga awansu społecznego w Rzeczypospolitej szlacheckiej w XVII wieku*, Byblos, Tarnów 2006, s. 219; zob. rec. **T. Szulc**, *Kwartalnik Historyczny* 2009/CXVI/1, s. 133–144), XVIII w., **A.M. Pereszczako** (*Nobilitacje i indygenaty w Rzeczypospolitej w XVIII wieku*, Roczniki Humanistyczne 1985/XXXIII/2, s. 103–165, indygenatowi poświęcone są s. 138–164); z kolei **B. Szyndler** ograniczył się do indygenatów okresu Sejmu Czteroletniego (*Indygeni Sejmu Czteroletniego*, Annales UMCS, Lublin 1990/XLV, sectio F, s. 365–375). Indygenatowi jako instytucji prawnej cenne uwagi poświęcili: **O. Balzer** (*Skartabellat w ustroju szlachectwa polskiego*, AU, Kraków 1911), **E. Rawicz** (*Indygenat w Polsce za Stanisława Augusta*, w: **J. Smolka** (red.), *Rocznik Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Przemyślu za rok 1924*, Przemyśl 1924, s. 29–55), **Z. Wdowiszewski** (*Regesty przywilejów indygenatu w Polsce (1519–1793)*, Materiały do biografii genealogii i heraldyki polskiej. Źródła i opracowania, t. V, Buenos Aires–Paryż 1971, s. 11–78), **B. Trelińska** (*Album armorum nobilium Regni Poloniae XV–XVIII saec. Herby nobilitacji i indygenatów XV–XVIII w.*, Wyd. UMCS, Lublin 2001). Istotne dla omawianej problematyki są opublikowane katalogi nobilitacji i indygenatów [**A. Wajs**, (oprac.), *Materiały genealogiczne nobilitacje indygenaty w zbiorach AGAD w Warszawie*, oprac. DiG, Warszawa 2001].

² *Volumina Constitutionum* II/1, s. 83–84, 78; *Volumina Legum*, t. X, Konstytucje sejmu grodzieńskiego z 1793 roku, s. 342.

³ *Volumina Constitutionum*, t. I–IV, Wydawnictwo Sejmowe, Warszawa 1996–2017 (dalej VC); *Volumina Legum*, t. V–VIII, wyd. **J. Ohryzki**, Petersburg 1859, t. IX, Wyd. Komisji Prawniczej AU, Kraków 1880; t. X, Konstytucje sejmu grodzieńskiego z 1793 roku, wyd. **Z. Kaczmarczyk** przy współudziale **J. Matuszewski**, **M. Szczaniecki**, **J. Wąsicki**, Poznań 1952 (dalej VL). W tekście będą używane zamiennie terminy: konstytucja, ustawa sejmowa, akt sejmowy.

⁴ Acta Historica, t. 10, Lauda sejmików ziemi dobrzyńskiej (dalej AH), wyd. **Fr. Kluczycki**, Nakładem AU, Kraków 1887; Akta Grodzkie i Ziemskie (AGZ), t. XX, t. 1 Lauda wiszeńskie 1572–1648, wyd. **A. Prochaska**, Lwów 1909; XXI, t. 2 Lauda wiszeńskie 1648–1673, wyd. **A. Prochaska**, Lwów 1911; XXII, t. 3 Lauda wiszeńskie 1673–1732 r., oprac. **A. Pro-**

Terytorialnie indygenat polski obejmował Koronę bez Prus Królewskich⁵, Wielkie Księstwo Litewskie⁶ i Księstwo Siewierskie⁷. Nie rozciągał się na ziemie lenne Rzeczypospolitej⁸, istniał natomiast w państwach z nią sąsiadujących⁹.

chaska, Lwów 1914; XXIII Lauda sejmikowe wiszeńskie, lwowskie, przemyskie i sanockie 1731–1772, wyd. **A. Prochaska**, Nakład Tow. Nauk, Lwów 1928; XXIV, Lauda sejmikowe halickie 1575–1695, wyd. **A. Prochaska**, Lwów 1931; XXV Lauda sejmikowe halickie 1696–1772, wyd. **W. Hejnosz**, Lwów 1935; Akta sejmikowe województwa krakowskiego (ASWK), t. 1, 1572–1620, wyd. **S. Kutrzeba**, Nakładem PAU, Kraków 1932; t. 2, 1621–1660 [Fasc. 2, 1649–1660], wyd. **A. Przyboś**, ZN im. Ossolińskich, Wrocław–Kraków 1955; t. 3, 1661–1673, wyd. **A. Przyboś**, Wrocław–Kraków 1959; t. 4, 1664–1680, Indeksy, ZN im. Ossolińskich, Wrocław–Warszawa–Kraków 1963; t. 5, 1681–1696, wyd. **A. Przyboś**, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź 1984; [**A. Pawiński**, *Dzieje ziemi kujawskiej* [...]] Lauda i instrukcje t. II–V 1572–1674, 1674–1700, 1700–1733, 1733–1795, w drukarni Józefa Bergera, Warszawa 1888 (dalej DZK Lauda); Akta sejmikowe województw poznańskiego i kaliskiego (ASWPiK), t. I, cz. 1 1572–1616, cz. 2 1616–1632, wyd. **Wł. Dworzaczek**, PWN, Poznań 1957–1962; ASWPiK Lata 1668–1675, 1676–1695, 1676–1695 wyd. **M. Zwierzykowski**, **R. Kołodziej**, **A. Kamiński**, UAM Wydawnictwo Naukowe, Poznań 2008–2018; Lata 1696–1732, wyd. **M. Zwierzykowski**, Wydawnictwo Poznańskie, Poznań 2008; Lata 1733–1763, DIG, Warszawa 2015; Akta sejmiku podolskiego in hostico 1672–1698 wyd. i oprac. **J. Stoliccki**, TN Societas Vistulana, Kraków 2002; Akta sejmikowe ziemi chełmskiej 1572–1668 (dalej ASZCH), oprac. **W. Bondyra**, **H. Gmiterek**, **J. Ternes**, Wyd. UMCS, Lublin 2013; Akta sejmikowe województwa lubelskiego 1572–1632 (dalej ASWL), oprac. **H. Gmiterek**, Wyd. UMCS, Lublin 2016; Lauda ziemi rawskiej i województwa rawskiego 1583–1793, red. nauk. **M. Nagielski**, Neriton, Warszawa 2017; Akta sejmiku kowieńskiego z lata 1733–1795, wyd. **M. Jusupović**, Neriton, Warszawa 2019.

- ⁵ O odrębności indygenatu pruskiego piszą: **B. Lengnich**, *Prawa pospolite Królestwa Polskiego wydanie nowe...*, wyd. **A.Z. Helcel**, Nakład Redakcji Kwartalnika Naukowego, Kraków 1836, s. 137–138, 214; ASWPiK, t. I, cz.1, nr 165 pkt 21, s. 418; nr 183 pkt 9, s. 461; ASWPiK, Lata 1676–1695, wyd. **M. Zwierzykowski**, **R. Kołodziej**, **A. Kamiński**, Wyd. Poznańskie, Poznań 2018, s. 337; **Z. Naworski**, *Indygenat w Prusach Królewskich (1454–1772)*, Czasopismo Prawno-Historyczne 1983/XXXV/1, s. 31–58; **J. Dygdała**, *U początków polityki wewnętrznej Stanisława Augusta w latach 1764–1768 (na przykładzie Prus Królewskich)*, Więk Oświecenia 1999/15, s. 122–123; **S. Achremczyk**, *Indygena bez indygenatu*, Komunikaty Mazursko-Warmińskie 2012/3 (277), s. 475–479, 482, 485–487. W konstytucjach spotykamy się z jednym tylko nadaniem, które terytorialnie odnosi się również i do Ziemi Pruskiej, VL t. 5, f. 776, 24.
- ⁶ VC, II/2, s. 201–202, 16. Do czasu unii lubelskiej istniał odrębny indygenat dla Korony i odrębny dla Wielkiego Księstwa Litewskiego.
- ⁷ **H. Polackówna**, *Szlachta na Siewierzu biskupim w latach 1442–1790*, Tow. Heraldyczne we Lwowie, Lwów 1913, s. 1–93.
- ⁸ *Indygenat w Prusach Książęcych*, Summariusz Metryki Koronnej Księga wpisów MK 184 z AGAD w Warszawie, oprac. **J. Dąbrowski**, s. 29 regist 59/2215, www.agad.gov.pl.inwentarze> 6SummariuszMK184; stan na 9.02.2020 r.; *ibidem*, Księga wpisów MK 189..., oprac. **J.S. Dąbrowski**, historia.uj.edu.pl> Documents .> 11 Summariusz 189; stan na 10.02.2020 r., s. 124 regist 402/4367; o indygenacie Księstwa Kurlandii i Semigalii: VL, 5, f. 435, 42.
- ⁹ O indygenacie węgierskim: ASWPiK, Lata 1668–1675, s. 223, nr 9; indygenat księstwa saskiego: VL, 7, f. 376, 92.

Przez „indygenat” rozumie się nadanie szlachcicowi obcego pochodzenia polskiego szlachectwa i praw z nim związanych¹⁰. Konstytucja z 1726 r. używa synonimicznie terminu „akkomodacja”¹¹. Indygenat należy oczywiście odróżnić od nobilitacji, która oznaczała przyznanie szlachectwa osobom pochodzenia plebejskiego.

2. Podstawa uzyskania indygenatu

Wyróżniamy dwie kategorie indygenatu: zwyczajny, nadawany większości osób indygenowanych – i honorowy. Pierwszy nadawano za zasługi wojskowe lub cywilne. Konieczność przedstawienia na sejmie „znaczących zasług w Rzeczypospolitej” znalazła się w konstytucji z 1601 r.¹², ich posiadanie wymagane było również przed 1601 r.¹³ Wymóg powtórzono w konstytucji 1641 r. i w paktach konwentach z lat 1669–1736¹⁴. Pominięto w paktach z roku 1764¹⁵, co nie oznacza, że z niego zrezygnowano. Gdy w ocenie szlachty zasługi ubiegającego się o indygenat były niewystarczające, należało okazać się dodatkowymi osiągnięciami¹⁶. Zasługi wojskowe nie były pojęciem jednoznacznym. W XVII w. były nimi osobisty udział w wojnach prowadzonych przez Rzeczpospolitą, względnie nakłady finansowe na potrzeby wojenne. Od 1726 r. od „odwag rycerskich” odróżnia się „zasługi w wojsku” rozumiane jako służba w okresie pokoju¹⁷. Te ostatnie przeważały w II połowie XVIII w. Konstytucje nie określały jednoznacznie czasu służby wojskowej czy cywilnej. W ustawach podaje się różne liczby – 13, 20, 47, 90 – oznaczające liczbę lat spędzonych w służbie Rzeczypospolitej¹⁸. Najczęściej czas służby wyrażano opisowo przez wymienienie poszczególnych kampanii lub imion królów, za życia których dana

¹⁰ DZK Lauda IV nr 7 s. 19; **I. Krasicki**, *Zbiór potrzebniejszych wiadomości porządkiem alfabetycznym ułożonych*, t. I, Nakład i druk M. Grólla, Warszawa–Lwów 1781, s. 403; **W. Skrzetuski**, *Prawo polityczne Narodu polskiego*, t. 1, Drukarnia Pijarów, Warszawa 1787, s. 76. W tych rozważaniach z przyczyn redakcyjnych pominięto zagadnienia terminologiczne, poruszane już w literaturze.

¹¹ VL, 6, f. 451, 18, z dokumentów wynikało, że indygenowany miał szlachectwo rzymskie.

¹² VC, II/2, s. 275.

¹³ *Ibidem*, s. 83, 78. podstawą nadania były zasługi ich stryja króla Stefana; s. 201, 16.

¹⁴ VL, 5, f. 22, 267; 6, f. 22, 625.

¹⁵ VL, 7, f. 203.

¹⁶ ASWK II, s. 488, nr 184 pkt 17; s. 639 nr 244, pkt 25; ASZCH, nr CXXVII, s. 289; CXXX, s. 302.

¹⁷ VL, 6, f. 454, 25.

¹⁸ VC, IV/1, s. 271, 57; vol. 2, s. 216, 81; VL 5, f. 776, 24; 8, f. 298–298; 299–300.

osoba uczestniczyła w wojnach¹⁹, bądź ogólnikowym stwierdzeniem, iż służbę świadczone od młodości. Zdarzało się, że służba ta przechodziła z ojca na syna i indygenat był nadany dopiero w drugim pokoleniu²⁰. Wśród nadań znajdują się dwa, jedno udzielone potomkom za zasługi położone przez ojca²¹, drugie na rzecz bratanków za zasługi ich stryja²².

Zasługi położone w służbie cywilnej mogły stanowić samoistną podstawę prawną do uzyskania indygenatu²³, np. służba dworska czy udział w misjach dyplomatycznych, z czym wiązały się duże koszty²⁴. Mogły one występować łącznie z zasługami wojskowymi²⁵. W jednym przypadku podstawą uzyskania szlacheckiego obywatelstwa zdają się być świadczenia materialne²⁶. W instrukcji sejmiku wiszeńskiego z 31 grudnia 1675 r. stwierdzono: „Insze nobilitacye indigenatus aby tym tylko ludziom były pozwolone, którzy albo sumami znacznymi iuarent skarb rzptej albo znaczną w dziele rycerskim przysługą”²⁷.

Od kryterium zasług czyniono odstępstwa, np. gdy kandydat posiadał ten sam herb i nazwiska co rodzina szlachecka zamieszkała w Rzeczypospolitej²⁸. Atutem był też fakt bycia w służbie carycy lub króla pruskiego. Szczególny jest przypadek Józefa Gabaleona Salmoura, który uzyskał indygenat z uwagi na pokrewieństwo z arcybiskupem gnieźnieńskim, prymasem Władysławem

¹⁹ VC, III/2, s. 225, 124; s. 344, 129; IV/2, s. 216–217, 84; s. 217, 87; VL 5, f. 128, 81–82.

²⁰ VC, IV/2, s. 216–217, 84; s. 217, 87; VL 7, f. 376–377, 94; 8 f. 298–299.

²¹ VC, II/2, s. 201–201, 16.

²² Stryjem był zmarły król Stefan Batory, VC II/2, s. 83, 78.

²³ VC, IV/2, s. 215, 79.

²⁴ ASWPK, Lata 1676–1695, s. 389, nr 4.

²⁵ Świadczenia materialne były w formie sum pieniężnych darowanych do skarbu: VC, IV/1, s. 416, 116; s. 214–215, 80. Mogły one być w formie pokrycia kosztów wystawienia oddziału wojskowego: VC, III/2, s. 225, 125; VL, 5, f. 126, 75; f. 127, 78; ASWK, t. II, s. 658, nr 248.

²⁶ VC, IV/2, s. 46–47, 111. Sejmik chełmski 31 grudnia 1653 r. żądał: *A pan Dziboni [szlachcic włoski], gdy stanie na usługę Rzeczypospolitej sumptibus propriis w tysiąc koni, natenczas będzie nobilitowany*, ASZCH, s. 363, nr CXXX.

²⁷ AGZ, XXII, s. 47, nr 21, pkt 57. Sejmik wiszeński 28 lutego 1659 r. wnioskuje: starający się o indygenat, „aby pewnym chorągwiom zapłaty i żołdów podjął się i sam onym płacił. Oberszterowie zaś, jeżeliby się starali o indygenaty, aby długi swoich regimentów przejmowali, XXI, s. 273, nr 151, pkt 25. Wespazjan Kochowski zanotował pod rokiem 1654: Trudno też w skarbie i u króla o pieniądze było, [...]. Szukano różnych sposobów dostania pieniędzy, szlachectwo najdroższy klejnot, w tandetę poszło; kto w tak ciężkim utrapieniu królowi i rzpltej pieniężnym sukursem popiszę się, obiecywali onemu szlachectwo; rzadko który odważył się z pieniędzmi konkurować o to” [W. Kochowski], *Historia panowania Jana Kazimierza przez nieznanego autora*, oprac. E. Raczyński, W księgarni Walentego Stefańskiego, Poznań 1840, s. 187.

²⁸ VL, 7, f. 796–797; f. 797; f. 797–798.

Aleksandrem Łubieńskim oraz marszałkiem wielkim koronnym Franciszkiem Bielińskim. Konstytucja wyraźnie o tym mówi, choć nie wymienia nazwisk dostojników²⁹.

O indygenacie honorowym decydowały względy natury politycznej. Z konstytucji z lat 1587–1763 wynika, że otrzymało go 27 osób. Byli wśród nich gospodarowie mołdawscy, wysocy dostojnicy wołoscy i urzędnicy (dyplomaci) elektora brandenburskiego. Od 1764 r. liczba osób uhonorowanych w ten sposób znacznie wzrosła. Za Stanisława Augusta Poniatowskiego przeważali dyplomaci, radcy i wyżsi oficerowie rosyjscy.

Przed 1699 r. miały zapewne miejsce próby podszywania się pod indygenat, skoro w tymże roku wydano konstytucję ustanawiającą między innymi sankcję karną za tego rodzaju przestępstwo³⁰.

3. Nadanie indygenatu

Pierwotnie monarcha nadawał indygenat bez ograniczeń, szlachta zaś była zainteresowana zawężeniem tego uprawnienia. W czasie I-go bezkrólewia sejmik krakowski, w instrukcji z 1 września 1573 r., domagał się, aby „Cudzoziemcy [...] indygenatum żaden nie mógł mieć z kancelaryi [królewskiej – T.S.], jedno tylko na sejmie”³¹. Obawiano się, że monarcha wykorzysta to uprawnienie do obsady stanowisk obcymi, zaufanymi albo po prostu bardziej zasobnymi ludźmi³². Konstytucja *Plebeiorum nobilitatio* z 1578 r. ograniczyła uprawnienia królewskie w zakresie nobilitacji na rzecz sejmu³³. O. Balzer³⁴ i S. Grodziski³⁵ odnoszą jej postanowienia również do indygenatu.

W kolejnych latach szlachta podejmowała działania zmierzające do ukrócenia uprawnień króla w zakresie indygenatu. I tak sejmik halicki w instrukcji z 31 lipca 1592 r. domagał się, aby indygenaty nadawać „tylko za prośbą sejmików powiatowych”³⁶. Sejmik wielkopolski 17 stycznia 1600 r. nakazał posłom, aby nie zgadzali się na nowe indygenaty³⁷. Z żądaniem nadawania indygena-

²⁹ VL, 7, f. 376, 92.

³⁰ VL, 6, f. 66, 31; .VC IV/1, s. 413, 101.

³¹ ASWK I, nr 12, s. 36, pkt 3.

³² S. Grodziski, *Obywatelstwo...*, s. 98, przypis 138.

³³ VC, II/1, s. 413, pkt 35.

³⁴ O. Balzer, *Skartabellat...*, s. 200.

³⁵ S. Grodziski, *Obywatelstwo...*, s. 97–98.

³⁶ AGZ XXIV s. 11, nr 7, pkt 19.

³⁷ ASWPiK, I/1, s. 224, pkt 26.

tów tylko za zgodą stanów wystąpił 3 lutego 1600 r. sejmik krakowski³⁸. Może z tego wynikać, że indygenaty były nadawane w trakcie obrad sejmu, lecz bez jego zgody. Uprawnienia króla ograniczono w 1601 r. przepisem nakazującym „objaśniać” każde szlachectwo konstytucją sejmową pod rygorem nieważności³⁹. Panujący może nadawać szlacheckie obywatelstwo, gdy „od senatu i posłów ziemskich a w wojsku od hetmana” uzyska kandydat zalecenie. Przepis ten nie zawsze był przestrzegany. Na sejmiku w Lublinie z 30 grudnia 1602 r. dopominano się „Indigenatus aby privatim nie były dawane, jeno na sejmie”⁴⁰. W okresie saskim indygenaty przyznawano bez zgody sejmu, z uwagi na to, że sejmy nie dochodziły do skutku.

Indygenaty nadawane w czasie obrad sejmowych były poprzedzane uchwałami. W okresie między sejmami panujący był uprawniony do ich nadawania, lecz wymagało to zgody prymasa i marszałka izby poselskiej, osób reprezentujących obie izby sejmowe. Z chwilą rozpoczęcia obrad sejmowych przywileje te były zatwierdzane przez sejm konstytucją sejmową⁴¹.

Pakta konwenta z 1764 r. stanowiły, że zgoda na Sejmie była wyrażana większością głosów⁴², co zmieniono w 1768 r. na jednogłośnie, zaliczając instytucję do „materiae status”⁴³. Do zasady większości powrócono w paktach konwentach sejmu grodzieńskiego 1793 r.⁴⁴

Aktem wieńczącym nadanie indygenatu było wystawienie przez kancelarię dyplomu w momencie, gdy wszystkie przewidziane prawem wymagania zostały spełnione.

4. Zalecenie do indygenatu

Drogę do indygenatu otwierała rekomendacja. Uprawnionym do jej udzielenia pierwotnie był tylko władca. W 1601 r. rozszerzono krąg rekomendujących o senat, posłów ziemskich (w przypadku zasług cywilnych) i hetmanów (zasługi wojskowe). Monarsze nie wolno „do szlachectwa przypuszczać” nikogo, kto nie byłby zalecony⁴⁵. Wprawdzie konstytucja, o której mowa, wprost odnosiła

³⁸ ASWK, I, nr 76, s. 236, pkt 33.

³⁹ VC, II/2, s. 275, 26.

⁴⁰ ASWL, s. 118, nr XLVI/1.

⁴¹ VC, IV/1, s. 231, 13. (1650 r.); s. 327, 26. (1654 r.).

⁴² VL, 7, f. 203.

⁴³ VL, 7, f. 602, V.

⁴⁴ *Konstytucje Grodzieńskie z r. 1793...*, s. 16, 19, pkt 5.

⁴⁵ VC, II/2, s. 275, 26.

się do nobilitacji, jej zakresem objęto i indygenat. Znajduje to potwierdzenie w nadaniach w 1607 r.⁴⁶

Indygenaty nadane przez kancelarię królewską bez zgody Stanów Koronnych i Stanów Wielkiego Księstwa Litewskiego, które „do konstytucji sejmowej wpisane nie są”, miały być pod rygorem nieważności przedstawione stanom do rozpatrzenia na najbliższym sejmie⁴⁷. Warunek ten powtórzono w 1641 r. z naciskiem, że starania o indygenat przeprowadza się na sejmie, a nadanie następuje za wiedzą i zgodą stanów⁴⁸. Pominięto w tej konstytucji udział sejmików. Te jednak interpretowały zasadę roku 1601 szeroko, przypisując sobie prawo współdecydowania o indygenacie⁴⁹. W praktyce duża część zaleceń królewskich i hetmańskich była kierowana do sejmików z wnioskiem o aprobatę, a postanowienia sejmikowe zamieszczane były w instrukcjach⁵⁰. Praktyka ta uzyskała sankcję w 1676 r. w konstytucji *O indygenatach y nobilitacyach*⁵¹.

Pakta konwenta z lat 1669, 1674 i 1699 potwierdzały inicjatywę zalecenio-wą hetmanów, Stanów Koronnych i Stanów Wielkiego Księstwa Litewskiego (króla, senatu i posłów ziemskich). Zalecenia od sejmików były w procedurze wymagane, choć w okresie saskim sejmiki wstrzymywały się z ich udzielaniem⁵². Pakta konwenta z 1736 r. rozciągnęły prawo do rekomendowania na

⁴⁶ VC, II/2, s. 356, 58; s. 360, 82.

⁴⁷ VC, II/2, s. 363–364, 12.

⁴⁸ VC, IV/1, s. 18–19, 15.

⁴⁹ ASWK I, s. 285 nr LXIV; AGZ XX, s. 399, nr 200, pkt 35; s. 411, nr 204, pkt 19; s. 412, pkt 29; s. 460, nr 212, pkt 22; XXI, s. 76, nr 37, pkt 29; ASWPiK, I/2, s. 287, nr 328, pkt 22; s. 315 nr 340, pkt 40; zob. np. instrukcję sejmiku wiśzeńskiego z 7 stycznia 1642: *Konstytucya sejmju przeszlego o indygenatach i nobilitacyach derogat w pewnym punkcie prawu staremu, domawiać się tego pp. posłowie będą, aby podług starego prawa o indygenaty i nobilitacye wprzód na sejmikach staranie było, dopiero na seymie za zgodą stanów stawało pozwolenie*, AGZ XX, nr 212, s. 460, pkt 22. Podobnie zob. XXI, nr 37, s. 76, pkt 29. Żądanie to pojawia się również w instrukcjach innych sejmików.

⁵⁰ AGZ XX, nr 204, s. 412, pkt 29; XXI, nr 47, s. 95, pkt 53; nr 224, s. 435, pkt 91; XXIV, nr 110, s. 178, pkt 34; ASWK II, nr 164, s. 432–433; s. 671, pkt 44 i 45; ASWPiK lata 1668–1675, nr 8, s. 128; nr 9, s. 223; AH nr 15, s. 33, § 11; ASZCH, nr CI/2, s. 210; nr CIV/1, s. 227; nr CXXVII/1, s. 289; nr CXLIX/1, s. 369; nr CXC/2, s. 536; DZK Lauda, nr 64, s. 217, pkt 46.

⁵¹ VL, 5, f. 407, 195.

⁵² W instrukcjach sejmikowych okresu saskiego, w zasadzie, nie wyrażano zgody na nadawanie indygenatów: AH, s. 177, nr 82, § 13; s. 188, nr 83; s. 224, nr 107; DZK Lauda IV, s. 19, nr 7 (156); s. 353, nr 161 (310); s. 374, nr 166 (315); V, s. 115, nr 35 (361); AGZ XXII, s. 362, nr 125, pkt 43; s. 499, nr 193, pkt 10; XXV, s. 112, nr 88, pkt 7; s. 497, nr 269, pkt 7; s. 531, nr 287, pkt 18; ASWPiK, Lata 1696–1732, s. 674, nr 6; 918, nr 12; s. 1003, nr 2; s. 1074, nr 2; Lata 1733–1763, s. 353, nr 10.

ministrów stanu (wielkich urzędników koronnych i litewskich)⁵³. W 1775 r. uprawnienie to uzyskali biskupi⁵⁴, w 1790 r. Komisja Skarbu Koronnego⁵⁵ i Komisja Wojskowa⁵⁶. W nielicznych przypadkach podmioty rekomendujące były podane imiennie: Jan Karol Chodkiewicz⁵⁷, Stanisław Żółkiewski⁵⁸, August Czartoryski⁵⁹. Znane są dwa przypadki, gdy z zaleceniem wystąpiły podmioty nieposiadające tego uprawnienia. Jednego udzielił w 1662 r. pismem do stanów koronnych papież Aleksander VII⁶⁰. Drugie miało miejsce podczas pierwszego sejmku rozbiorowego. Ministrowie dworów państw zaborczych wystąpili wówczas z rekomendacją, zalecając osoby, które im się zasłużyły⁶¹. Z treści innej konstytucji tegoż sejmku wynika, że indygenat nadano wojskowym rosyjskim i saskim na ich żądanie⁶². Brak tu wzmianki o udzieleniu zaleceń.

Kandydaci byli rekomendowani na sejmiki listami królewskimi i hetmańskimi. Mogli też sami zwrócić się do sejmiku o zalecenie⁶³, jeżeli byli znani miejscowej szlachcie. Postanowienie zamieszczano w instrukcji poselskiej. Udzielenie zalecenia nie oznaczało, że na najbliższym sejmie dana osoba otrzyma indygenat.

5. Przesłanki uzyskania indygenatu

Od kandydatów do indygenatu żądano spełnienia określonych wymagań. **5.1.** Formalne: 5.1.1. Wywód szlachectwa; 5.1.2. Przysięga wierności; 5.1.3. Wyznanie wiary katolickiej; 5.1.4. Opłata stemplowa. **5.2.** Materialne: 5.2.1. Przeniesienie się do Rzeczypospolitej; 5.2.2. Nabycie dóbr ziemskich.

⁵³ VL, 6, f. 625.

⁵⁴ VL, 8, f. 295.

⁵⁵ VL, 9, s. 194, *CCXIV*; *CCXVI*; *CCXIX*.

⁵⁶ VL, 9, s. 199, *CCXXVIII*.

⁵⁷ VC, II/2, s. 356, 58.

⁵⁸ VC, III/1, s. 222, 26.

⁵⁹ VL, t. 7, f. 376–377, 94.

⁶⁰ VC, IV/2, s. 218; rekomendowanym był dyplomata, sekretarz króla Jana Kazimierza, Krzysztof Mazyni.

⁶¹ VL, 8, f. 294. Ministrami byli: Otto Magnus v. Stackelberg poseł nadzwyczajny i minister pełnomocny Rosji, Gedeon Benoit poseł pruski, Karl Emmerich Rewitzky poseł austriacki, **Wł. Smoleński**, *Dzieje narodu polskiego wykład popularny na podstawie ostatnich badań naukowych*, cz. 3, Druk Granowskiego i Sikorskiego, Warszawa 1898, s. 65, 72; **D. Dukwicz**, *Rosja wobec sejmku rozbiorowego warszawskiego (1772–1775)*, IH PAN, Warszawa 2015, s. 100–103.

⁶² VL, 8, f. 295–296.

⁶³ AGZ XX, s. 266, nr 161; XXIV, s. 109, nr 72, pkt 17; ASWK II, s. 52, pkt 41; s. 493, pkt 19; ASWPiK I/2, s. 271, nr 319, pkt 2; ASZCH, s. 89, nr XXVII/1; DZK Lauda IV, s. 19, nr 2; VL, 8, f. 297–298, 982.

5.1. Przesłanki formalne

5.1.1. Wywód szlachectwa

Kandydaci zobowiązani byli udowodnić szlacheckie pochodzenie⁶⁴, chyba że rodowód ich był powszechnie znany⁶⁵. Wymaganie to pojawiło się w konstytucjach 1641 r.⁶⁶, w konstytucji z 1652 r. jest ślad, że procedurę tę przeprowadzono⁶⁷.

Potwierdzenie rodowodu następowało na sejmie, na którym nadawany był indygenat. Nie wszyscy jednak się z tego obowiązku należycie wywiązywali. I tak np. sejmik proszowski w 1659 r.⁶⁸ zarzucał niektórym, że mimo upływu 6 lat nie uczynili mu zadość. Na sejmach 1662 i 1673 r. nakazano dopełnienie tego warunku na przyszłym sejmie⁶⁹. Od 1673 r., w związku ze zrywaniem sejmów, w niektórych konstytucjach pojawia się zwrot, aby wywód przeprowadzony był „na przyszłym da Bóg seymie”⁷⁰.

W prawach kardynalnych z 1768 r. postanowiono, że otrzymujący indygenat musi „zawsze” wywieść pochodzenie „wyprowadzając je aż od dziada”⁷¹. Warunki przeprowadzenia rodowodu określono po raz kolejny na sejmie grodzieńskim 1793 r. Uchwalone wtedy „materie status” nałożyły na osoby indygenowane, które chciały być dopuszczone do urzędów i jurysdykcji, wyprowadzenia rodowodu z ośmiu herbów: czterech ze strony ojca i czterech ze strony matki⁷².

Do 1676 r. stwierdzano, że wywód pochodzenia wykonuje się „in facie Reipublicae”⁷³ lub na sejmie⁷⁴. Według konstytucji z 1676 r. rodowód przeprowadzano przed komisarzami wyznaczonymi przez monarchę i sejm⁷⁵, zaś według konstytucji z lat 1764⁷⁶, 1768⁷⁷, 1775⁷⁸ i 1790⁷⁹ r. – „przed pieczętarzami”

⁶⁴ Artykuł XI Statutu Litewskiego Zygmunta I, w: **T. Czacki**, *Dziela...*, zebr. i wyd. **E. Raczyński**, w Drukarni J. Łukaszewicza, Poznań 1844, s. 283; ASWK II, s. 52, nr 12, pkt 42.

⁶⁵ Jako przykłady zob. VC, II/2, s. 83, 78; s. 234, 13; s. 360, 82; III/2, s. 19, 23; s. 62, 21.

⁶⁶ VC, IV/1, s. 18–19, 15.

⁶⁷ VC, IV/1, s. 271, 56; 57; 58; s. 415, 112; s. 416, 116.

⁶⁸ ASWK II, nr 255, s. 669, pkt 35.

⁶⁹ VC, IV/2, s. 217, 88; VL, 5, f. 133, 100.

⁷⁰ VL, 5, f. 129–130, 87; f. 398–399, 167; f. 673, 36.

⁷¹ VL, 7, f. 602, pkt V.

⁷² *Konstytucje Grodzieńskie z r. 1793* [...], s. 19, pkt 5.

⁷³ Konstytucja z 1667 r., zob. VC, IV/2, s. 332, 45.

⁷⁴ VL, 5, f. 130, 87; f. 132, 96; f. 398–399, 167.

⁷⁵ VL, 5, f. 440, 60; f. 445, 81.

⁷⁶ VL, 7, f. 376, 92–93; f. 377, 96; f. 419, 54.

⁷⁷ VL, 7, f. 799–800.

⁷⁸ VL, 8, f. 294, 295–296.

⁷⁹ VL, IX, s. 193–194, CCXII.

(kanclerzami). Udokumentowania rodowodu można było dokonać także w Trybunale Koronnym albo na sejmikach przedsejmowych lub deputackich⁸⁰.

Wywód szlachectwa od 1641 r. musiał być potwierdzony autentycznymi dokumentami z kraju ojczystego⁸¹. Zdawano sobie sprawę, że mogą one być sfałszowane. Sejmik w Wiszni w instrukcji z 15 października 1664 r. domagał się, aby dokumenty poświadczające szlachectwo były podwójnie poprzysiężone: raz w kraju, z którego pochodził kandydat, drugi raz w Rzeczypospolitej, „jako nie są [to] zmyślone attestacye”⁸². Dokumenty świadczące o pochodzeniu, po sprawdzeniu ich przez kanclerzy, od 1764 r. przekazywano „ad archivum Regni”⁸³.

Od zasady obligatoryjnego wyvodu, podobnie jak od wymogu zasług, dopuszczano odstępstwa. Nie żądano go od przedstawicieli domów panujących, domów książęcych, od wysokich dostojników i urzędników obcych państw⁸⁴, także w przypadku pokrewieństwa z osobą, która wcześniej otrzymała indygenat i potwierdziła swoje szlachectwo⁸⁵, jak również wówczas, gdy indygenowany był tego samego nazwiska i herbu co ród szlachecki zamieszkały w Rzeczypospolitej⁸⁶. Ustawa z 1775 r. zwalniała z przeprowadzenia wyvodu zstępnych osoby, która po otrzymaniu indygenatu zmarła, nie uczyniwszy zadość temu obowiązkowi. Zstępnych po upływie 49 lat zwolniono od wyvodu z uwagi na to, że będąc małoletnimi utracili kontakt z krajem ojczystym, co uniemożliwiło im spełnienie warunku⁸⁷.

5.1.2. Przysięga wierności

Przysięga wierności królowi i Rzeczypospolitej powodowała zawiązanie stosunku poddańczego między cudzoziemcem uzyskującym szlacheckie obywatelstwo a państwem. Do czasu, gdy istniały w Rzeczypospolitej odrębne indygenaty dla

⁸⁰ VL, 5, f. 776–777, 25; ASWK II, s. 669, nr 255, pkt 35; IV, s. 49, nr 21; J. Michalski, *Studia nad reformą sądownictwa i prawa sądowego w XVIII w.*, cz. I, ZN im. Ossolińskich, Wrocław–Warszawa 1958, s. 39.

⁸¹ Indygenowany [...] *dedukcyą suae nobilitatis authenticis documentis principis sui haereditarii, vel reipublicae, w której by się rodził, komprobować*, VC, IV/1, s. 18, 15.

⁸² AGZ XXI, s. 388, nr 208, pkt 52.

⁸³ VL, 7, f. 376, 92.

⁸⁴ VC, IV/1, s. 270–271, 54; 55.

⁸⁵ VL, 5, f. 128 83 (1673 r.), zob. VC, IV/1, s. 271, 58. (1652 r.); 6, f. 452, 19; 7, f. 798, zob. VL, 5, f. 152, 28 (1673 r.); f. 445, 81 (1676 r.); 7, f. 797–798 (1768 r.).

⁸⁶ VL, 7, f. 796–797 (1775 r.).

⁸⁷ VL, 8, f. 310; zob. 6, f. 454, 25.

Korony i Wielkiego Księstwa, to jest do Unii Lubelskiej, przysięgę składano na rzecz tego państwa, w którym indygenat uzyskiwano. Po Unii następuje stopniowa zmiana⁸⁸. Widoczne to jest w dwóch konstytucjach wpisanych do *Volumina Constitutionum* pod 1593 r. Z pierwszej wynika, że indygenowani złożyli przysięgę na wierność królowi, Koronie i Wielkiemu Księstwu Litewskiemu⁸⁹, z drugiej, że mają ją złożyć królowi i Koronie⁹⁰. W akcie z 1690 r. stwierdzono, że przysięgę należało złożyć na wierność „Nam y Successorom naszym, y Rzeczypospolitej”⁹¹. W konstytucji z 1627 r. użyto określenia „przysięgi super fidelitatem”⁹², pojawia się ono ponownie w niektórych konstytucjach z II połowy XVIII w.⁹³ Zwrot ten nie oznaczał innej treści składanej przysięgi, lecz podkreślał wagę dotychczasowej. W nadaniach poczynionych na sejmach lat 1764–1775 przysięgę składano na wierność królowi i Rzeczypospolitej bądź tylko Rzeczypospolitej, a w latach 1790–1791 – na wierność Rzeczypospolitej⁹⁴.

Z regestu z 24 marca 1595 r. wiadomo, że przysięgę złożono na ręce Jana Tarnowskiego, prepozyta krakowskiego, wrocławskiego, łęczyckiego, podkanclerzego koronnego⁹⁵. W 1633 r. odbierał ją król z senatem⁹⁶. Sejmik krakowski w instrukcji z 28 lutego 1659 r. domagał się, aby przysięgę składano w Trybunale Koronnym⁹⁷, sejmik kujawski z 28 stycznia 1667 r. wnioskował, aby odbywała się wobec starosty⁹⁸. W 1662, 1667 i 1676 r. przysięgę składano wobec króla i stanów koronnych⁹⁹, a w 1690 r. przed królem po zakończeniu

⁸⁸ W dyplomie dla Węgrów, Andrzeja i Baltazara Batorych stwierdzono, że złożyli oni przysięgę na wierność królowi i Koronie, VC, II/2, s. 84, 78.

⁸⁹ VC, II/2, s. 201, 16; III/2, s. 19, 23; s. 19–20, 25. W konstytucji z 1638 r. znajduje się sformułowanie: *Nobis et Reipublicae juramentum praes[t]ent fidelitatis*, VC, III/2, s. 344, 129.

⁹⁰ VC, II/2, s. 202, 18.

⁹¹ VL, 5, f. 776, 24. Indygenat otrzymał wówczas teść Jana III Sobieskiego, Henryk Albert de la Grange d’Arquien, **M. Komarzyński**, *Maria Kazimiera d’Arquien Sobieska królowa Polski 1641–1716*, WL, Kraków 1983, s. 11.

⁹² VC, III/2, s. 19–20, 23; Złożenia przysięgi super wierności przez indygenowanych domagała się sejmik kujawski 19 grudnia 1667 r., DZK Lauda II, s. 193, nr 60.

⁹³ VL, 7, f. 375–376, 91; f. 376–377, 94; f. 419, 54.

⁹⁴ VL, 9, s. 191–192, *CCV*; s. 192, *CCVI*, *CCVII*, *CCVIII*; s. 195, *CCXVIII*; s. 277, *CCCXXIV*.

⁹⁵ Księga wpisów podkanclerzego Jana Tarnowskiego MK 139 z AGAD w Warszawie 1595, oprac. **K. Chłapowski**, Wyd. DiG, Warszawa–Bellerive-sur-Allier 2016, Summariusz Metryki Koronnej Seria Nowa, t. VIII, red. **K. Chłapowski**, regest 177. Przysięga została złożona po upływie dwóch lat od uzyskania indygenatu.

⁹⁶ VC, III/2, s. 225, 125 (1633 r.); IV/1, s. 270, 54; s. 276, 56 (1652 r.).

⁹⁷ ASWK II, s. 669, nr 255.

⁹⁸ DZK Lauda II, s. 193, nr 60.

⁹⁹ VC, IV/2, s. 217, 88; s. 332, 45; VL, 5, f. 445, 81.

obrad sejmu¹⁰⁰, zapewne w obecności senatu. Od 1764 r. przysięgę składano na ręce kanclerzy¹⁰¹.

Obowiązek ten dotyczył indygenowanych i ich dorosłych synów¹⁰². Problem pojawiał się, gdy synowie byli małoletni. Możliwe było jedno z dwóch rozwiązań – przysięgę składali z chwilą osiągnięcia właściwego wieku albo byli z niej zwolnieni. To drugie rozstrzygnięcie znalazło zastosowanie w 1667 r.¹⁰³ Do aktu przysięgi w II połowie XVIII w. zobowiązani byli wojskowi rosyjscy, sascy oraz obcy przedstawiciele dyplomatyczni¹⁰⁴. Co do zasady należało ją złożyć osobiście, w drodze wyjątku dopuszczono jednak przysięgę przez pełnomocnika¹⁰⁵.

Przysięga likwidowała stan podwójnego obywatelstwa. Jak pisze S. Grodziski, opierając się na badaniach S. Szymańskiego, indygenat „nadawano... w pierwszym rzędzie ludziom trwale związanym z Polską, zwykle przez długoletnią służbę dworską lub wojskową [których] więzy [...] z ich dawną ojczyzną obumarły przez upływ czasu, utrata osiadłości zwalniała od obowiązków publicznych”¹⁰⁶. Powstaje pytanie, jak traktować obowiązek złożenia przysięgi na wierność królowi i Rzeczypospolitej przy nadaniach na rzecz obcych dostojników, wojskowych czy dyplomatów¹⁰⁷.

5.1.3. Wyznanie rzymskokatolickie

W roku 1662 na otrzymujących indygenat nałożono obowiązek wyznawania wiary rzymskokatolickiej¹⁰⁸. W 1673 r. postanowiono, że odtąd „tylko osobom wiary Ś. Katolickiej Rzymskiej służyć” ma indygenat¹⁰⁹. Warunek ten zamieszczono

¹⁰⁰ VL, 5, f. 776, 24.

¹⁰¹ VL, 7, f. 376, 92–93; f. 377, 96; f. 419, 54.

¹⁰² VC, III/2, s. 225, 123.

¹⁰³ *A potomstwo urodzonego Egidyusza barona Bremera pułkownika Naszego circa indigenatum in toto zachowawszy iako minorenes od przysięgi uwalniamy*, VC, IV/2, s. 332, 45 (1667 r.); zob. s. 215, 77 (1662 r.).

¹⁰⁴ VL, 7, f. 796; 8, f. 295–296; f. 297.

¹⁰⁵ VL, 8, f. 293, 294, 297–298. W uchwałach sejmowych z 1775 r. znajdujemy jeden przypadek zwolnienia z osobistej przysięgi, VL, 8, f. 300.

¹⁰⁶ S. Grodziski, *Obywatelstwo...*, s. 100, przypis 150.

¹⁰⁷ VL, 8, f. 293, 294.

¹⁰⁸ VC, IV/2, s. 217, 85, 86. W legacji królewskiej na sejmik krakowski z 27 maja 1658 r., w załoconych królowi przez hetmanów osób, obok zasług podkreślano, że są one *zarliwymi katolikami*, ASWK, II, s. 631, nr 242. Zob. DZK Lauda IV, s. 19, nr 7.

¹⁰⁹ VL, 5, f. 133, 100.

w konstytucjach w 1673 i 1683 r.¹¹⁰ Kryterium wyznania katolickiego pojawia się w niektórych instrukcjach sejmikowych¹¹¹. W 1726 r. określono czas, w ciągu którego należało zmienić konfesję pod rygorem utraty indygenatu. Wynosił on sześć miesięcy od chwili nadania¹¹². Przepis ten nie był przestrzegany. Konstytucja sejmu 1736 r. stanowiła, że osoby, które zadeklarowały „być katolikami w dawnej ... sekcji” pozostały, miały tracić indygenat¹¹³. Warunek został uchylony przez traktat polsko-rosyjski uchwalony pod presją Rosji w 1768 r. i gwarantujący szlachcie niekatolikom równouprawnienie polityczne.

5.1.4. Opłata stemplowa

Opłatę od indygenatów wprowadzono w 1775 r.¹¹⁴ i wynosiła ona 200 zł. W 1789 r. od jej wniesienia uzależniono ważność nadanego przywileju¹¹⁵. Ponieważ celem tej ustawy było „pomnożenie dochodów publicznych”, podwyższono ją jednocześnie do 1000 czerwonych złotych. Pobierano ją od dyplomu, niezależnie od tego, na którym sejmie przyznano indygenat. Jeśli indygenowani byli braćmi posiadającym potomstwo, każdy z nich musiał pobrać oddzielny dyplom. Wyjątek uczyniono dla braci Sartoryusów de Szwanenfelt¹¹⁶, poprzestając na jednym dyplomie i jednej opłacie. Z opłaty zwolniono indygenowanego, który przyrzekł sprowadzić do Rzeczypospolitej kolonistów wraz z rodzinami¹¹⁷.

Opłatę należało uiścić w okresie sześciu miesięcy od sejmu, na którym nadano obywatelstwo. W 1790 r. okres ten wydłużono do jednego roku i sześciu tygodni, licząc od czasu oblatowania rzeczonyj konstytucji¹¹⁸. Opłatę zniesiono na sejmie grodzieńskim 1793 r.¹¹⁹

W latach 1651–1682, w związku z trudną sytuacją ekonomiczną państwa, sejmiki próbowały przerzucić na indygenowanych spłatę części długów wojсковych lub obciążyć ich dodatkowymi świadczeniami finansowymi. Konstytucja z 1685 r. nałożyła na nie pochodzących ze starych rodów hibernę oraz

¹¹⁰ VL, 5, f. 129–130, 87; f. 673, 36.

¹¹¹ ASWPK lata 1668–1675, s. 97, nr 6; lata 1676–1695, s. 444, nr 7; s. 616, nr 9; lata 1696–1732, s. 1003, nr 2.

¹¹² VL, 6, f. 454, 24.

¹¹³ VL, 6, f. 677, 18.

¹¹⁴ VL, 8, f. 145–146.

¹¹⁵ VL, 9, XXXIV, s. 67 pkt 9 (dla Korony); XXXV, s. 69, pkt 8.

¹¹⁶ VL, 9, s. 195, CCXVI.

¹¹⁷ VL, 9, s. 194, CCXIV.

¹¹⁸ VL, 9, s. 193, CCXI.

¹¹⁹ VL, 10, s. 342.

obowiązek udziału w królewskim pułku husarii, w trzech wyprawach wojennych, z określonym poczem, wystawionym na własny koszt. Ustawa miała moc wsteczną do roku 1653¹²⁰, choć nie obejmowała wszystkich indygenowanych w tym okresie¹²¹.

5.1.5. Nabycie dóbr ziemskich

Posiadanie dóbr ziemskich było jednym z uprawnień szlacheckich jako warunek ważności wprowadzono w 1662 r.¹²² Miała to być „possessya rzetelna, niezmyślona”, w faktycznym posiadaniu indygenowanego. Termin wykonania wynosił dwa lata (do przyszłego sejmiku). Sejmik krakowski w instrukcji z 19 lutego 1665 r. domagał się weryfikacji posesji rzeczywistych¹²³. Na sejmie 1673 r. wezwano indygenowanych, aby zgodnie z postanowieniami z 1662 r. pokazali posesje¹²⁴.

W *Materyach Status* postanowiono, że tylko indygenowany, który jest „dobrze possessionatus”, ma dostęp do urzędów i jurysdykcji¹²⁵. Według konstytucji *Ostrzeżenie względem indygenatu i nobilitacyi*¹²⁶ z 1775 r. dopuszczony do indygenatu musiał w ciągu jednego roku nabyć dziedziczne dobra ziemskie o wartości nie mniejszej niż 200 000 zł pol. Transakcję weryfikowali kanclerze. Niedopełnienie obowiązku skutkowało utratą indygenatu. Indygenowanym zakazano zbycia tych dóbr przed upływem 20 lat. Niekiedy zakaz szedł dalej i dotyczył dóbr nabytych pod jakimkolwiek innym tytułem¹²⁷. W 1790 r. przedłużono czas przeznaczony na zakup dóbr ziemskich do lat trzech¹²⁸. W sytuacji nienabycia dóbr w terminie ustawowym, kanclerze mieli obligatoryjnie powiadamiać o tym sejm, co skutkowało utratą indygenatu. Innym sposobem realizacji ustawy 1775 r. było założenie manufaktury. Zobowiązywano się do tego indywidualnie¹²⁹. Spełnienia tego warunku wymagano

¹²⁰ VL, 5, f. 715–716, 16.

¹²¹ Spod obowiązywania ustawy wyłączono osoby, które: a) osobiście bądź ich rodzice zasłużyli się na polu walki; b) wywodziły się ze starożytnych rodów szlacheckich; c) przekazały znaczną sumę na cele wojenne; d) nadal służą w wojsku; e) sukcesorowie 11-u wymienionych imiennych indygenów.

¹²² VC, IV/2, s. 217, 88.

¹²³ ASWK, III, s. 106.

¹²⁴ VL, 5, f. 133, 100.

¹²⁵ VL, 7, f. 602, pkt V.

¹²⁶ VL, 8, f. 293.

¹²⁷ VL, 8, f. 982; 9, s. 24, XLV.

¹²⁸ VL, 9, s. 193, CCXI.

¹²⁹ VL, 9, s. 189, CXCVI.

od niektórych osób, których indygenat był honorowy¹³⁰. Pod rygor ustawy z 1775 r. nie podlegali zasłużeni wojskowi.

Posiadanie dóbr ziemskich było atutem w zabiegach o indygenat. Sejmik radziejowski 16 czerwca 1784 r., zalecając osoby, wskazywał na ich „dostatni, nieszczyły majątek”. Podobnie w instrukcji z 18 sierpnia 1788 r. podkreślano, że zalecany do indygenatu szlachcic pruski „znaczne dobra dziedziczne ... świeżo nabył”¹³¹.

Niektórzy cudzoziemcy posiadali dobra ziemskie przed uzyskaniem obywatelstwa szlacheckiego¹³². Co ciekawe, w źródłach jest ślad, że w przypadkach, gdy na majątku ustanowiony był areszt – znoszono go¹³³. Indygenat zabezpieczał w ten sposób majątek ziemski przed ewentualnymi roszczeniami – wykluczał kaduk. Niekiedy udawało się uzyskać kaduk w kancelarii królewskiej, szlachta protestowała przeciw takiej praktyce¹³⁴.

5.2. Przesłanki materialne

5.2.1. Przeniesienie się do Rzeczypospolitej

Spełnienie tego warunku powodowało zmianę stosunku poddańczego, wiązało się z tym nakaz likwidacji majątku w starej ojczyźnie¹³⁵. W konstytucjach z lat 1633–1652 znajdują się wzmianki o czerech takich przypadkach¹³⁶. Ich niską liczbę można interpretować dwójako: a) indygenat przyznawano osobom trwale związanym z Rzeczpospolitą, których łączność z ojczyzną obumarła; b) powinność ta milcząco wynikała z nadania indygenatu i dlatego nie pojawia się w innych konstytucjach. Sejmik wischeński z 9 lipca 1641 r. wymóg ten uzasadniał tym, że „nemo potest duobus dominis servire”¹³⁷. Czas na likwidację spraw związanych z krajem ojczystym wynosił od trzech do sześciu lat. Różnice czasowe związane były ze stopniem złożoności spraw pozostających do uregulowania. Warunek nie dotyczył osób z indygenatem honorowym, zamieszkałych na stałe poza Rzeczpospolitą.

¹³⁰ VL, 8, f. 297; 9, s. 24, *XLV*; s. 192, *CCVII*; s. 193, *CCXII*; s. 195, *CCXVIII*, *CCXIX*, s. 277, *CCCXXIV*.

¹³¹ DZK Lauda V, s. 332, nr 102 (428), pkt 3; s. 358, nr 113 (439), pkt 16.

¹³² VL, 7, f. 375–376, *9I*; f. 799.

¹³³ ASWK, II, s. 263, nr 100, pkt 40.

¹³⁴ *Ibidem*.

¹³⁵ Sejmik krakowski z 13 grudnia 1632 r., zalecając osobę do indygenatu, nakazywał: „żeby się do Korony wniósł wszytką swą substancją”, ASWK II, s. 163, nr 53, pkt 42.

¹³⁶ VC, III/2, s. 225, *125*; IV/1, s. 270–271, *54*, *55*, *56*.

¹³⁷ AGZ XX, s. 453, nr 211, pkt 64.

6. Obowiązek wypełnienia warunków

W konstytucji z 1641 r. określone zostały sankcje w stosunku do osób, które otrzymały indygenat niezgodnie z procedurą¹³⁸. Otrzymany poza sejmem, bez zgody stanów, bez zasług i bez wywodu szlachectwa i niepotwierdzony po 1607 r. konstytucją sejmową, był nieważny. Kancelaria królewska nie wystawiała dyplomu poświadczającego nadanie indygenatu. Dobra ziemskie takiej osoby stawały się kadukiem i jako puścizna miały być rozdawane w dożywocie szlachcie.

Konstytucja z 1673 r., normując obowiązek wykazania się przez indygenowanych rodowodem szlacheckim¹³⁹, przywołała konstytucję z 1662 r. stanowiącą, że indygenowani, którzy nie dopełnili obowiązku złożenia przysięgi i bez rzetelnej posesji, tracą indygenat¹⁴⁰. Postanowienia powtórzono w 1736 r.¹⁴¹ W 1764, 1775 r. uzależniono wydanie przywileju indygenacyjnego od przeprowadzenia wywodu szlachectwa i aktu przysięgi na wierność Rzeczypospolitej¹⁴². Status zainteresowanego, do czasu spełnienia warunków, pozostawał w zawieszeniu, nie mógł on korzystać z uprawnień stanu szlacheckiego. W 1768 r. postanowiono, że indygenowanym, którzy nie udowodnili swego pochodzenia, kancelaria wystawi „dyplom nobilitatis praeciso scartabellatu”¹⁴³.

Brak informacji, aby na skutek niespełnienia któregoś z powyższych wymagań ktoś utracił obywatelstwo. Dopuszczalne są tu dwa wyjaśnienia: niewykonanie jednego z wymogów formalnych nie skutkowało utratą indygenatu lub wszyscy wcześniej lub później spełniali wymagania.

7. Podmioty uprawnień indygenacyjnych

Indygenat przysługiwał bezpośrednio osobie, która go uzyskała oraz jej potomstwu, nie obejmował natomiast wstępnych ani rodzeństwa. Nadania sprzed 1641 r. nie zawierały nawet klauzuli dotyczącej potomstwa. W konstytucjach

¹³⁸ VC, IV/1, s. 18, 15.

¹³⁹ VL, 5, f. 133, 105.

¹⁴⁰ VC, IV, vol. 2, s. 217, 88. Żądanie takie wysunęła szlachta na sejmikach w 1667 i 1668 r., ASZCH, s. 611, CXCVIII/2; s. 673, CCIX/2; ASWK, II, s. 669, nr 255, pkt 35; III, s. 115, 170; IV, s. 49, nr 21. Sejmik wisznieński 10 listopada 1693 r. domagał się, aby osoby, które nie wypełniły warunków traciły indygenat, AGZ XXII, s. 94, nr 94, pkt 58; podobnie s. 336, nr 120.

¹⁴¹ VL, 6, f. 677, 18.

¹⁴² VL, 7, f. 376–377, 94, 95, 96; f. 419, 54; 8, f. 295–300.

¹⁴³ VL, 7, f. 801. Osoby te aż do trzeciego pokolenia nie miały prawa piastowania urzędów ani sprawowania funkcji poselskich.

z lat 1641–1652 zamieszczono formułę, że obywatelstwo szlacheckie obejmuje indygenowanego „i potomstwo jego”¹⁴⁴, w 1654 r., że odnosi się do potomstwa obojga płci¹⁴⁵, zaś od 1658 r. – do potomstwa dotychczas zrodzonego jak i przyszłego¹⁴⁶. Zwyciężyła tendencja do niewymieniania potomstwa po imieniu, czyniono to wówczas, gdy ojcowie, którym indygenat został nadany, zginęli bądź zmarli¹⁴⁷. Wymieniano potomstwo w linii męskiej, lecz uprawnienia obejmowały również linię żeńską. Gdy osoba uzyskująca obywatelstwo szlacheckie nie miała potomstwa, jej status kontynuowali siostrzeńcy. Wyjątek ten zastosowano do hospodara wołoskiego indygenowanego w 1676 r. Argumentowano, że byli oni „sukcesorami najbliższymi krwi hospodarskiej”¹⁴⁸.

Brak wzmianki o potomstwie w konstytucji nie oznaczał zawężenia podmiotowego indygenatu, ale mógł prowadzić do sporów między szlachtą a potomstwem indygenowanego. Świadczy o tym konstytucja z 1726 r.¹⁴⁹ dotycząca potomków Eneasza de Krauzer [Kruzer], który uzyskał obywatelstwo szlacheckie w 1673 r.

Szlachta domagała się ograniczenia podmiotowego indygenatu do jednej, maksymalnie dwóch osób, tymczasem uhonorowani obejmowali nim „wszytek dom swój”¹⁵⁰.

Część osób uzyskujących obywatelstwo szlacheckie pochodziła ze starych rodów szlacheckich, rodowód szlachecki innych był nowy, uzyskany od cesarza bądź innego obcego monarchy¹⁵¹.

W dwóch przypadkach indygenat nadano osobom, które utraciły szlachectwo wskutek nadużycia prawa. Poprzez indygenat przywrócono ich do prerogatyw stanu szlacheckiego¹⁵², choć szlachta sejmiku województwa krakowskiego sprzeciwiała się temu, domagając się od nich przeprowadzenia wywodu szlachectwa¹⁵³.

¹⁴⁴ VC, IV/1, s. 25, 39; s. 270, 54; s. 271, 55.

¹⁴⁵ VC, IV/1, s. 329, 36.

¹⁴⁶ VC, IV1, s. 413, 100.

¹⁴⁷ VC, II/2, s. 201, 16; IV, vol. 2, s. 216–217, 84; VL, 5, f. 399, 168; 7, f. 376–377, 94; 8, f. 299, 299–300.

¹⁴⁸ VL, 5, f. 399–400, 169.

¹⁴⁹ VL, 6, f. 453; zob. 5, f. 129–130, 87.

¹⁵⁰ ASWK, II, s. 255, nr 255, pkt 35.

¹⁵¹ Adam Kotowski sekretarz królewski, pochodzący z rodziny chłopskiej ze Śląska uzyskał w 1659 r. nobilitację szwedzką od Jana Kazimierza, a w 1673 r. od Michała Korybuta Wiśniowieckiego indygenat; **Z. Wdowiszewski**, *Regestry...*, s. 59; PSB, t. 14, s. 499, sv. *Kotowski Adam* (autor **A. Keckowa**); VL, 5, f. 127, *Indygenat Urodz. Adama Kotowskiego, Sekretarza naszego*. Drugim był Kazimierz Stefan Hankiewicz, który w 1655 r. otrzymał nobilitację szwedzką, zaś polską nadano mu w 1673 r.; **A. Boniecki**, *Herbarz polski*, t. 7, Warszawa 1904, s. 235; **B. Trelińska**, *Album...*, s. 388, poz. 1075.

¹⁵² VL, 5, f. 730, 62; 6, f. 452, 19.

¹⁵³ ASWK, V, s. 65, nr 25, pkt 54.

8. Zakres uprawnień osób indygenowanych

W konstytucjach stwierdzano, że indygenowanych dopuszcza się „do wolności i swobód szlacheckiego stanu”¹⁵⁴. W nadaniu z 1673 r. deklarowano, że przyjęto „onego capacem bonorum, jurium, beneficiorum, ac libertatum Regni et M. D. Lithuaniae”¹⁵⁵.

W XVII i w I połowie wieku XVIII osoby, które wcześniej zajmowały się nieszlacheckimi zajęciami, w chwili uzyskania obywatelstwa szlacheckiego były obowiązane z tym zerwać pod sankcją utraty szlachectwa.

Indygenowani nie podlegali ograniczeniom, jakie stosowano od 1669 r. w odniesieniu do nobilitowanych. Sejmik ziemi dobrzyńskiej już w 1658 r. wysunął żądanie, aby indygenowany, który nie dopełnił wyvodu szlachectwa i przysięgi wierności, był ograniczony do trzeciego pokolenia w nabywaniu dostojęństw i urzędów¹⁵⁶. Sejmik wiszęński obstawał, aby indygenowani przez dziesięć lat nie mogli ubiegać się o urzędy koronne i ziemskie¹⁵⁷. Sejmiki krakowskie postulowały objęcie tym ograniczeniem czwarte, a nawet piąte pokolenie¹⁵⁸. Zdaniem O. Balzera w XVII w. występują dwie tendencje: a) osoby uzyskujące indygenat z chwilą nadania uprawnione były do pełnych praw szlacheckich; b) w pełne uprawnienia wchodzi one dopiero w trzecim lub czwartym pokoleniu. Przeważała tendencja pierwsza.

Indygenat w zasadzie dopuszczał do wszystkich uprawnień stanu szlacheckiego. Wyjątkiem były osoby duchowne, którym nadanie indygenatu nie dawało dostępu do korzystania z wszystkich praw, ograniczając je do zaszczytów i dostojęństw kościelnych¹⁵⁹. W okresie między 1587 a 1793 r. ograniczenia w prerogatywach szlacheckich dyktowały względy polityczne. W 1588 r. kardynała Andrzeja Batorego pozbawiono możliwości uzyskania stanowiska arcybiskupa gnieźnieńskiego oraz ubiegania się o koronę polską¹⁶⁰. W roku 1616 szlachcica moskiewskiego i jego potomków pozbawiono prawa piastowania dostojęństw i urzędów. Po upływie 23 lat zastrzeżenie to uchylono osobną konstytucją¹⁶¹.

¹⁵⁴ VC, II/2, s. 83, 75.

¹⁵⁵ VL, 5, f. 128, 81.

¹⁵⁶ AH, s. 3, nr 1, § 14; AGZ XXI, s. 250, nr 144, pkt 60; XXIII, s. 480, nr 182, pkt 18; XXIV, s. 178, nr 110, pkt 34.

¹⁵⁷ AGZ XXI, s. 273, nr 151, pkt 27.

¹⁵⁸ ASWK, III, s. 270, 404; AGZ XXIV, s. 294, nr 160, pkt 53; s. 378, nr 196, pkt 30.

¹⁵⁹ VL, 8, f. 295.

¹⁶⁰ VC, II/2, s. 83, 84.

¹⁶¹ VC, III/1, s. 222, 26; vol. 2, s. 344–345, 130.

W okresie bezkrólewia, w 1733 r., szlachta ruska, zawiązując konfederację województwa ruskiego, ograniczyła prawa indygenowanych, pozbawiając ich prawa udziału w elekcji¹⁶².

Zdarzało się, że indygenowani uzyskiwali uprawnienia większe niż rodowita szlachta. Ustawa z 1790 r. zezwalała im na wystawianie weksli¹⁶³, czego rodzimej czynić nie było wolno¹⁶⁴. Indygenowani nie podlegali więc rygorom ustawy o wekslach z 1780 r. zakazującej szlachcie posługiwania się weksłami w celu uzyskania kredytu.

9. Wnioski

Rozdawnictwo indygenatów, które za Jagiellonów było prerogatywą królewską, w okresie elekcyjnym ulega przekształceniu. Zmiany następują na drodze praktyki sejmikowej i ustawodawstwa sejmowego. Z początkiem XVII stulecia nadanie indygenatu przestaje być wyłącznie królewskim uprawnieniem. Krąg wyposażonych w inicjatywę zaleceniową rozszerzono o hetmanów, senat i posłów ziemskich. Kolejną zmianą było wprowadzenie zasady wpisywania nadań indygenatów do konstytucji sejmowych. Sejmikowe poparcie zalecenia nie oznaczało, że indygenat zostanie na najbliższym sejmie nadany. Jeżeli został nadany, indygenowany musiał spełnić materialne i formalne warunki celem uzyskania wpisu do konstytucji, co nadawało nadaniu moc prawną.

Bibliografia

Źródła

- Acta Historica, T. 10, Lauda sejmików ziemi dobrzyńskiej, wyd. **Fr. Kluczycki**, Nakład Akademii Umiejętności Krakowskiej, Kraków 1887.
- AGZ, T. XX, Lauda wiszeńskie 1572–1648, oprac. **A. Prochaska**, Lwów 1909; XXI, Lauda wiszeńskie 1648–1673, Lwów 1911; XXII, Lauda wiszeńskie 1673–1732 r., Lwów 1914; XXIII Lauda sejmikowe wiszeńskie, lwowskie, przemyskie i sanockie 1731–1772, Nakład Tow. Nauk, Lwów 1928; XXIV, Lauda sejmikowe halickie 1575–1695, Lwów 1931; XXV, Lauda sejmikowe halickie 1696–1772, wyd. **W. Hejnosz**, Lwów 1935.
- Akta sejmikowe województwa krakowskiego, t. 2: 1621–1660 [Fasc. 2, 1649–1660], wyd. **A. Przyboś**, ZN im. Ossolińskich, Wrocław 1955; 3: 1661–1673, Wrocław–Kraków 1959; 4: 1664–1680, Indeksy, ZN im. Ossolińskich, Wrocław–Warszawa–Kraków 1963; 5: 1681–1696, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź 1984.

¹⁶² AGZ XXIII, s. 18, nr 7, pkt 3.

¹⁶³ VL, 9, s. 193, CCXI.

¹⁶⁴ VL, 8, f. 194–195, § IV.

- Akta sejmikowe województw poznańskiego i kaliskiego, t. I, cz. 1 1572–1616, cz. 2 1616–1632, wyd. **Wł. Dworzaczek**, PWN, Poznań 1957–1962; Lata 1668–1675, 1676–1695, 1676–1695 wyd. **M. Zwierzykowski, R. Kołodziej, A. Kamiński**, UAM Wydawnictwo Naukowe, Poznań 2008–2018; Lata 1696–1732, wyd. **M. Zwierzykowski**, Wyd. Poznańskie, Poznań 2008; Lata 1733–1763, wyd. **M. Zwierzykowski**, DIG, Warszawa 2015.
- Akta sejmikowe województwa lubelskiego 1572–1632, oprac. **H. Gmiterek**, Wyd. UMCS, Lublin 2016.
- Akta sejmikowe ziemi chełmskiej 1572–1668, oprac. **W. Bondyra, H. Gmiterek, J. Ternes**, Wyd. UMCS, Lublin 2013.
- Akta sejmiku kowieńskiego z lat 1733–1795, wyd. **M. Jusupović**, Neriton, Warszawa 2019.
- Akta sejmiku podolskiego in hostico 1672–1698, wyd. i oprac. **J. Stoliczka**, TN Societas Vistulana, Kraków 2002.
- Czacki T.**, *Dziela...*, zebra. i wyd. **E. Raczynski**, T. I, *O litewskich i polskich prawach*, w Drukarni J. Łukaszewicza, Poznań 1844.
- Diariusz sejmowy z r. 1746, wyd. **Wł. Konopczyński**, wyd. Tow. Nauk. Warszawskie, Warszawa 1912.
- Księga wpisów podkanclerzego Jana Tarnowskiego MK 136 z AGAD-u w Warszawie 1591, oprac. **K. Chłapowski**, [Summariusz Metryki Koronnej Seria Nowa T. V, red. **W. Krawczuk**], DiG, Warszawa 2009.
- Księga wpisów podkanclerzego Jana Tarnowskiego MK 137 z AGAD w Warszawie 1592, oprac. **K. Chłapowski**, [Summariusz Metryki Koronnej Seria Nowa T. VI], DiG, Warszawa 2012.
- Księga wpisów podkanclerzego Jana Tarnowskiego MK 139 z AGAD w Warszawie 1595, oprac. **K. Chłapowski**, [Summariusz Metryki Koronnej Seria Nowa, T. VIII], Wyd. DiG, Warszawa–Bellerive-sur-Allier 2016.
- [**Kochowski W.**], *Historia panowania Jana Kazimierza przez nieznanego autora*, wyd. **E. Raczynski**, w księgarni Walentego Stefańskiego, Poznań 1840.
- Krasicki I.**, *Zbiór potrzebniejszych wiadomości porządkiem alfabetycznym ułożonych*, T. I, Nakładem i druk M. Grólla, Warszawa–Lwów 1781.
- Lauda ziemi rawskiej i województwa rawskiego 1583–1793, red. nauk. **M. Nagielski**, Neriton, Warszawa 2017.
- Lengnich B.**, *Prawa pospolite Królestwa Polskiego wydanie nowe...*, wyd. **A.Z. Helcel**, Nakład Redakcji Kwartalnika Naukowego, Kraków 1836.
- Matricularum Regni Poloniae Summaria (dalej MRPS), t. 5, cz.1, ed. **T. Wierzbowski**, Typis Officinae C. Kowalewski, Warszawa 1919.
- Mączyński J.**, *Lexicon layinopolonicvm ex optimis latinae lingvae scriptoribus concinnatvm*, Typographus... Daubman Jan, Regiomonti Borussiae 1564.
- Pawiński A.**, *Dzieje ziemi kujawskiej i akta do nich służące Lauda i instrukcje 1572–1795*, w drukarni Józefa Bergera, Warszawa 1888.
- Skrzetuski W.**, *Prawo polityczne Narodu polskiego*, T. 1, Drukarnia Pijarów, Warszawa 1787.
- Sumariusz Metryki Koronnej Księga wpisów MK 184 z AGAD w Warszawie, oprac. **J. Dąbrowski**, s. 29, regest 59/2215, <http://www.agad.gov.pl.inwentarze6SummariuszMK184>; stan na 9.02.2020 r.
- Sumariusz Metryki Koronnej Księga wpisów MK 189 z AGAD w Warszawie, oprac. **J.S. Dąbrowski**, <http://www.historia.uj.edu.pl/Documents.11Summariusz189>; stan na 10.02.2020 r.

- Volumina Constitutionum, T. II 1550–1609, vol. 2 1587–1609, wyd. **S. Grodziski**, Wydawnictwo Sejmowe, Warszawa 2008; III 1611–1640, vol. 1 1611–1626, wyd. **S. Grodziski, M. Kwiecień, A. Karabowicz**, Warszawa 2010; IV 1641–1668, vol. 1 1641–1658, wyd. **S. Grodziski, M. Kwiecień, K. Fokt**, Warszawa 2014; IV 1641–1668, vol. 2 1659–1668, wyd. **S. Grodziski, M. Kwiecień, K. Fokt**, Warszawa 2017.
- Volumina Legum, vol. 5–9, wyd. **J. Ohryzko**, St. Petersburg 1859–1860; X, Konstytucje sejmu grodzieńskiego z 1793 roku, wyd. **Z. Kaczmarczyk, J. Matuszewski, M. Szczaniecki, J. Wasicki**, Poznań 1952.

Literatura

- Achremczyk S.**, *Indygena bez indygenatu*, Komunikaty Mazursko-Warmińskie 2012/3 (277), s. 475–489.
- Balzer O.**, *Skartabellat w ustroju szlachectwa polskiego*, AU, Kraków 1911.
- Boniecki A.**, *Herbarz polski*, t. 7, skład główny Gebethner i Wolff, Warszawa 1904.
- Dukwicz D.**, *Rosja wobec sejmu rozbiorowego warszawskiego (1772–1775)*, IH PAN, Warszawa 2015.
- Dygdala J.**, *U początków polityki wewnętrznej Stanisława Augusta w latach 1764–1768 (na przykładzie Prus Królewskich)*, *Wiek Oświecenia* 1999/15, s. 111–133.
- Grodziski S.**, *Obywatelstwo w szlacheckiej Rzeczypospolitej*, UJ, Kraków 1963.
- Juśko E.**, *Nobilitacje i indygenaty jako droga awansu społecznego w Rzeczypospolitej szlacheckiej w XVII wieku*, Byblos, Tarnów 2006; zob. rec. **T. Szulc**, *Kwartalnik Historyczny* 2009/CXVI/1, s. 133–144.
- Keckowa A.**, *Kotowski Adam*, PSB, t. 14, s. 449.
- Komaszyński M.**, *Maria Kazimiera d'Arquien Sobieska królowa Polski 1641–1716*, WL, Kraków 1983.
- Markiewicz M.**, *Historia Polski 1492–1795*, WL, Kraków 2004.
- Michalski J.**, *Studia nad reformą sądownictwa i prawa sądowego w XVIII w. Część I*, ZN im. Ossolińskich, Wrocław–Warszawa 1958.
- Michta J.**, *Nobilitacje i indygenaty w szlacheckiej Rzeczypospolitej*, *Annales UMCS, Sectio F, Historia* 1990/45, s. 355–363.
- Naworski Z.**, *Indygenat w Prusach Królewskich (1454–1772)*, CPH 1983/XXXV/1, s. 31–58.
- Pereszczako A.M.**, *Nobilitacje i indygenaty w Rzeczypospolitej w XVIII wieku*, *Roczniki Humanistyczne* 1985/XXXIII/2, s. 103–165.
- Połackówna H.**, *Szlachta na Siewierzu biskupim w latach 1442–1790*, Tow. Heraldyczne we Lwowie, Lwów 1913, s. 1–93.
- Rawicz E.**, *Indygenat w Polsce za Stanisława Augusta*, w: J. Smółka (red.), *Rocznik Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Przemyślu za rok 1924*, *Przemyśl* 1924, s. 29–55.
- Słownik łaciny średniowiecznej w Polsce*, t. V, z. 3 (37), Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1980.
- Smoleński Wl.**, *Dzieje narodu polskiego wykład popularny na podstawie ostatnich badań naukowych*, cz. 3, Druk Granowskiego i Sikorskiego, Warszawa 1898.
- Szymański J.**, *Indygenat czy nobilitacja*, *Acta Universitatis Nicolai Copernici, Historia* 1992/26 (240), s. 191–198.
- Szyndler B.**, *Indygeni Sejmu Czteroletniego*, *Annales UMCS, Lublin*, vol. XLV, sectio F, 1990, s. 365–375.

- Trelińska B.** (wstęp, opracowanie i edycja), *Album armorum nobilium Regni Poloniae XV–XVIII saec. Herby nobilitacji i indygenatów XV–XVIII w.*, Wyd. UMCS, Lublin 2001.
- Wajs A.** (oprac.), *Materiały genealogiczne nobilitacje indygenaty w zbiorach AGAD w Warszawie*, DiG, Warszawa 2001.
- Wdowiszewski Z.**, *Regesty przywilejów indygenatu w Polsce (1519–1793)*, Materiały do biografii genealogii i heraldyki polskiej. Źródła i opracowania, t. V, Buenos Aires–Paryż 1971, s. 11–78.

Tadeusz SZULC

INDIGENISATION PRACTICE IN THE NOBLEE REPUBLIC IN THE LIGHT OF THE SEJM'S CONSTITUTIONS AND PARLIAMENTARY INSTRUCTIONS IN THE YEARS 1588–1793

Abstract

Background: The subject of the research is the institution of indigene in the noble Republic of Poland. The granting of indigene by the monarch to a foreign nobleman was tantamount to obtaining noble citizenship. The Indigenes were not subject to restrictions like the ennobled. There are two types of indigene: a) for military or civil merit; b) honorable on account of political considerations. Approximately 404 people received indigene, which is between 0.089 and 0.073% of the total nobility, which was estimated as between 450,000 to 550,000 people. This number could not have had much impact on the noble community. The institution attracted the attention of the nobility, who were keenly interested in those who aspired to noble citizenship. The elitist status of state nobility influenced the foreign nobility, who made efforts to join its ranks.

Research purpose: the institution of indigene has not been fully developed in literature. Protophographic research prevails. Research questions such as: (a) the evolution of the procedure for the acquisition of indigene; (b) the nature of the royal distribution prerogative during the election period; have not yet been sufficiently developed.

Methods: Indigenat was not an institution regulated by one legal act. Therefore, in order to present this institution, we used the analysis of the provisions of the Sejm constitutions and sejmiks instructions during the 1573–1793 period using a formal-dogmatic method.

Conclusions: The results of the research reveal that in order to receive the indigene in the Commonwealth, a specific procedure had to be followed, and the person concerned had to meet certain formal and material conditions. The person to whom the indigene was granted when requirements were fulfilled was issued by the royal office with a diploma certifying the indigenisation. It was the prerogative of the monarch to grant an indigenat certificate under the control of the Sejm and the Sejmik.

Keywords: Recommendation for indigene, requirements for the validity of the indigene, indigenat procedure.